
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.01.057>

УДК: 17.023.36: "652": 94 (38)

JEL: A12, N41, O52, P40

Віктор Тарасевич

АНТИЧНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ДАВНЬОГРЕЦЬКІ ВИТОКИ І КРИТО-КІКЛАДСЬКИЙ АВАНГАРД

Ця стаття відкриває цикл публікацій, присвячених універсальній еволюції античної цивілізації і її субцивілізацій. Аналізуються витoki й історія становлення грецько-елліністичної субцивілізації в материковій і острівній частинах Давньої Греції, характерні риси Крито-Кікладського цивілізаційного авангарду.

Визначено особливості давньогрецької суспільної еволюції в кам'яну і мідну епохи, в тому числі: співіснування і взаємодія мінімальних і максимальних общин доплемінного рівня, колективно-індивідуальне екзосвоєння останніми територій перших; початок розгортання неолітичної революції в общині, а не в племені і племінному союзі; домінування еволюційних ліній: 3.2.2.2 – неполивного землеробства і скотарства – в материковій частині та 3.2.2.3 – неполивного землеробства, скотарства і морського промислу – в острівній частині.

Виділено якісні характеристики цивілізаційного Крито-Кікладського ареалу, які означають його приналежність до середнього субтипу Східного типу суспільної еволюції, а саме: територіально-локалізоване діяльнісно-видове різноманіття в общині і племені, а не племінному союзі; державотворення переважно на племінному, а не союзно-племінному субстраті; взаємодія палацового, міського, вельможних і общинних господарств; поява елементів приватного екзосвоєння – і відносно відокремленого, і вплетеного в тканину владно-власницького свовення; позиціонування персонально-корпоративної особисто-кланово-приватної форми останнього як державної; недееспотичний характер теократії, відсутність вертикалі жерців і обожнювання царя.

Ключові слова: цивілізація, субцивілізація, мінімальна і максимальна община, еволюційна лінія, тип і субтип суспільної еволюції, господарство, екзосвоєння, державна форма, влада-власність, теократія.

ANTIQUE CIVILIZATION: ANCIENT GREEK SOURCES AND CRITO-CYCLADIAN VANGUARD

Viktor Tarasevych

Viktor Tarasevych (viktarasevich@gmail.com) Doctor of Economics, Professor, Chair of Department of International Economics, Political Economy and Governance National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnipro).

The article opens a cycle of publications devoted to the universal evolution of the Ancient civilization and its sub-civilizations. The author analyzes the origins and history of the formation of Greek-Hellenistic sub-civilization in the mainland and

Тарасевич Віктор Миколайович (viktarasevich@gmail.com), д-р екон. наук; завідувач кафедри Національної металургійної академії України (Дніпро). ORCID iD-0000-0002-6997-0166

© В. Тарасевич, 2020

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2020. № 1: 57–76

island parts of Ancient Greece, and the characteristics of the Crete-Cycladic civilization vanguard.

The author determines the features of the Ancient Greek social evolution in the Stone and Copper epochs, including: the coexistence and interaction of the minimum and maximum communities of the pre-tribal level, the collective-individual exo-acquisition of the formers' territories by the latter; the beginning of development of the Neolithic revolution in the community, and not in the tribe and tribal union; and the dominance of evolutionary lines: 3.2.2.2 – irrigated agriculture and cattle breeding – in the mainland and 3.2.2.3 – irrigated agriculture, cattle breeding and sea fishing – in the island part.

Identified the qualitative characteristics of the civilized Crete-Cycladic area, which designate its membership in the Middle subtype of the Eastern type of social evolution, namely: territorially localized activity-type diversity in the community and tribe, and not the tribal union; state formation mainly on the tribal, not union-tribal substrate; interaction of palace, city, grandee and communal farms; the appearance of elements of private exo-acquisition – both relatively isolated and interwoven into the fabric of the power-ownership exo-acquisition, positioning the personal-corporate personal-clan-private form of the latter as a state feature; the non-despotic nature of theocracy, and the absence of the priestly vertical and the deification of the king.

Keywords: civilization, sub-civilization, minimum and maximum community, evolutionary line, type and subtype of social evolution, economy, exo-acquisition, state form, power-property, theocracy.

У планетарному вимірі географічний ареал ядра грецько-елліністичної субцивілізації античної цивілізації відносно невеликий – південні, частина центральних областей Балканського півострова і острова Егейського моря, перш за все Крит, Кіпр, Кіклади. Значно ширше ареал її *експансії* – Мала Азія, Північне Причорномор'я, Апенніни і прилеглі острови, а в епоху Александра Македонського – близько половини Ойкумени. Масштаби ж *культурного впливу* Стародавньої Греції на еволюцію людства не піддаються оцінці – і тому, що її культура сама по собі безцінна, і тому, що саме вона запліднила велич Давнього Риму та Візантії, відродження Європи, становлення Київської Русі і православно-євразійської цивілізації, і тому, що її спадщина велими затребувана і в сучасному світі. Очевидно, *загальнолюдська* значущість грецько-елліністичної субцивілізації античної цивілізації, її внесок у скарбницю світової культури багато в чому визначаються *унікальністю* її засад, змісту та життєвого циклу¹. Наукове осмислення інтеграційно-універсального та інституційного виміру цієї унікальності напевно чи можливе поза першочергового звернення до витоків, основ і початку становлення субцивілізації. Саме цій проблематиці присвячена ця стаття.

Від палеоліту до енеоліту

Природні умови Стародавньої Греції не дозволили їй стати батьківщиною homo sapiens sapiens. У недалекому минулому в її ландшафті завжди переважали гори і нагір'я, а ліси і лісостепи обмежували площу степових низовин. Хоча льоди плеїстоцену ніколи не сковували

¹ Акцент на зазначеній унікальності не передбачає систематичного повторення розглянутих у попередніх статтях універсальних характеристик еволюції і її специфіки в перших східних цивілізаціях.

її простір, середній температурний режим не сприяв "ембріональній" стадії генезису гомінідів. Але цей же режим виявився цілком прийнятним для народженого і "подорослішального" в Африці архантропа. Заселення ним півдня Балкан і прилеглих островів почалося в четвертинному періоді (нижній палеоліт, 2,3–2,5 млн років – 900 тис. років тому) (*История Европы ...*, 1988. С. 50–51) і, очевидно, мало не безперервний, а дискретно-хвильовий характер.

Переселенці принесли з собою основи і традиції найдавніших галькових індустрій і ашельської культури (900 тис. – 170 тис. років тому і пізніше). Наявні археологічні дані про полювання переважно на великих тварин, збір молюсків, черепак, дикорослих бобових, а також про примітивних ручних рубилах і кліверах (*История Европы ...*, 1988. С. 52–54) не дозволяють встановити співвідношення виникли і тих, що розвивалися, (2) і (3) ліній еволюції привласнювального господарства і унобрів (відповідно колективних мисливців відкритих ландшафтів, збирачів та мисливців переважно закритих ландшафтів)². Проте цілком допустимо припустити появу вже в цьому періоді елементів преддіяльності, метаповедінки і протожиттєдіяльності, перших протосоціальних спільнот (протообщин), а також колективно-індивідуального протосвоєння кормової території, знарядь і відповідних примітивних олюднених СЛС, протоінститутів як єдності метаінстинктів і предінститутів.

В *середньому палеоліті* (125–40 тис. років тому) на давньогрецьких землях домінує палеоантроп – неандерталець. Правда, в період Вюрма (75–50 тис. років тому) відзначено початок розвитку *homo sapiens sapiens* (значно пізніше, ніж в Африці і на Близькому Сході) і виділення расових груп і антропологічних типів (*История Европы ...*, 1988. С. 57–58). Найімовірніше, його чисельність була незначною, але саме з нею, людиною розумною, доречно пов'язувати виникнення родових общин. Їхні базові табори розташовувалися, як правило, між морськими ресурсами і горами (нагір'ями) з дикими копитними тваринами (*История Европы...*, 1988. С. 56), а також поблизу річок, що підтверджує припущення про значне поширення вже в цьому періоді (3) еволюційної лінії і відповідних общин (унобрів).

Ускладнення знарядь (ядрища, рубила різних форм, наконечники на списи, дротики та ін.), їхня багатофункціональність (обробка дерева і шкур, стругання, різання, свердління тощо), перехід від генералізованого до спеціалізованого полювання, перші поховання свідчать про істотний прогрес преддіяльності, збільшенні її аж ніяк не спрощуваних патернів, успішної конкуренції ланцюжків цілеспрямованих (хоча і не цілком усвідомлених) дій з ланцюжками інстинктивних реакцій. Це означає появу найпростіших *особистісних* якостей народжуваної людини розумної. Вона не тільки вже відрізняє себе від тварин, але і особливим чином позиціонується в общині. Зрозуміло, вона була злита з нею настільки міцно, що не виділяла себе з неї як особливе "Я". Але, називаючи себе в третій особі, вона вже здогадувалася про свою

² Відсутність тропічного клімату робить малоімовірним поширення (1) еволюційної лінії і відповідних унобрів.

відмінність від інших членів общини, кожен з яких також іменувався не інакше, як у третій особі.

У зв'язку з викладеним вище цілком доречно припущення про народження примітивного *особистого ендосвоєння*³ виробником знарядь і його учнями відповідних СЧСоч (навичок, умінь, здібностей), а також *особистого екзосвоєння* окремих знарядь найбільш умілими збирачами і мисливцями. Із урахуванням досить імовірної наявності статево-вікового поділу преддіяльності, не менш імовірно виникнення *групового екзосвоєння* певного класу знарядь і *групового ендосвоєння* відповідних СЛСол. Йдеться, наприклад, про своєння чоловіками особливих СЛСол і знарядь полювання, а жінками – особливих СЛСол і знарядь збирання. Зрозуміло, і особисте, і групове, та *змішане особисто-групове* своєння були вплетені в "тканину" абсолютно домінуючого *колективно-індивідуального* екзосвоєння землі і знарядь у тому сенсі, що ледь позначені елементи розпорядження, володіння, управління були безумовною прерогативою общини. Маються на увазі не якісь демократичні процедури, які в ті часи були відсутні за визначенням, а абсолютне панування, "влада-власність" колективних *общинних протоінститутів*, що визначали весь лад протожиттєдіяльності і общини, і кожного общинника від народження до смерті. Це справедливо і щодо протоінститутів тотемізму і фетишизму. Їх *колективно-індивідуальне* ендосвоєння потрібно розуміти в сенсі не тільки науково-традиційному (члени общини ендосвоюють протоінститути), але і в досить незвичному, умовному, – протоінститути "розпоряджаються", "володіють" і "керують" життєдіяльністю общини і кожного общинника.

Еволюційні тренди нижнього і середнього палеоліту отримали природно-історичне продовження у *верхньому палеоліті* (40–7 тис. років тому). Однак кроманьйонець, що перехопив у неандертальця "естафету" домінування, запровадив у них дуже значущі інновації. *По-перше*, стан ряду знарядь (перш за все, лука і стріл), "імпортованих" з Близького Сходу і Північної Африки ориньякською (37–20 тис. років тому), солютрейською (21–16 тис. років тому) і мадленською (16–10 тис. років тому) індустріями (*История Европы ...*, 1988. С. 59–60) свідчить про принципово важливий цивілізаційний зсув: знаряддя починають виготовлятися не просто з природного матеріалу за допомогою природних підручних засобів, як це було раніше, а за допомогою штучних (вже створених руками кроманьйонця) знарядь. Це "*породження*" знарядь знаряддями було б неможливим без відповідних забезпечують нових патернів, які у свою чергу виникають не з ланцюжків інстинктивних реакцій як їх продовження, а з і на основі вже існуючих патернів. "*Породження*" патернів патернами є правдивою ознакою виникнення людської діяльності зі сплаву метаповедінки і преддіяльності.

³ Тут і далі використовується раніше обґрунтована концепція собста як суперечливої єдності своєння і відчуження. У свою чергу, своєння представлено у своїх суперечливих формах – присвоєння і висвоєння. Екзо- і ендосвоєння відображають своєння СЧС, відповідно зовнішніх і внутрішніх для актора своєння (див. докладніше: Тарасевич, 2017. С. 333–348).

Якщо ж урахувати, що патерни суть не тільки СЧСоч, а й елементарні власне інститути, то кроманьйонець постає актором цілеспрямованої і поки ще примітивно усвідомленої діяльності – "немовляти", і олюдною, в тому числі інституційної, і опредмечуваної. Зрозуміло, йдеться всього лиш про її перші і боязкі "паростки".

По-друге, позначений прогрес опредмечених і олюднених СЧС кроманьйонця робить цілком доречним припущення про початок поступової трансформації еволюційної лінії і унобрів (3) в лінію і унобри (3.1) – вищих збирачів, мисливців і рибалок. Цей перехід в основному підтверджується археологічними матеріалами з печери Франхті (Пелопоннес). Якщо 25-20 тис. років тому її мешканці полювали в основному на дикого коня, то 10 тис. років тому склад об'єктів полювання помітно розширюється (дикі кінь, бик, коза, хутрові звірі), розвивається ловля дрібної річкової риби, найпростіший морський промисел, в поле зору збирачів потрапляють не тільки бобові, а й дикі злаки (ячмінь, овес) (*История Европы...*, 1988. С. 61–62). Зрозуміло, що подібне ускладнення, диверсифікація та диференціація господарства, що присвоює, були б неможливі без відповідних прогресивних змін в СЧСоч і знаряддях.

По-третє, неминуче ускладнюється і соціальна організація як і раніше егалітарної родової общини. *Парна сім'я* стає її стійким осередком, проживає в окремій хатині або біля свого вогнища в будинку з багатьма вогнищами. Поряд з *мінімальною* общиною, що складається з 2–3 найбільш близьких в родинному відношенні сімей, з'являється *максимальна* община як сукупність 7–19 мінімальних общин. Подібне об'єднання спочатку спорадичне і тимчасове. Мабуть, ідеться або про необхідність вирішення якихось непосильних для мінімальної общини завдань, або про спільне проживання в багатший на їжу сезон. Але в будь-якому разі максимальна община є предтечею племені.

По-четверте, набуття стійкості парною сім'єю, а також мінімальною та максимальною общинами було б неможливе без адекватних зрушень в своєнні СЧС. З урахуванням зрозумілої обмеженості фактологічної бази доречні не твердження, а припущення (що, втім, характерно для будь-якої історичної реконструкції). Найбільш імовірним є поступовий і досить тривалий перехід від домінування колективно-індивідуального екзосвоєння мінімальною общиною території її проживання до домінування колективно-індивідуального екзосвоєння максимальною общиною більшої території, яка обіймає всі території відповідних мінімальних общин. Мабуть, таке домінування досягається до кінця верхнього палеоліту і передбачає спонтанне закріплення за кожною мінімальною общиною і парною сім'єю певних елементів (піделементів) екзосвоєння певних ділянок землі, перш за все користування ї, почасті, володіння, при збереженні деяких розпорядчих "повноважень" за максимальною общиною.

Утворення великих міжобщинних груп чоловіків і жінок для полювання і збирання цілком імовірно, але через тимчасовий характер таких груп навряд чи їх об'єднання і дії справляли скільки-небудь істот-

ний вплив на групове своєння. Його прогрес, так само як і особисте своєння, пов'язаний з ускладненням знарядь і поділом преддіяльності. Оскільки у верхньому палеоліті помічений перший розквіт мистецтва (наскального і печерного живопису, гравіювання, виготовлення малих форм, в першу чергу жіночих фігурок, з рогу, кістки і каменю (*История Европы ...*, 1988. С. 64)) як виду олюднювати діяльності, остільки заявляє про себе принципово новий вид патернів олюднення і опредмечування, "авторами" і носіями яких могли бути лише окремі члени общини, що володіють відповідними здібностями. Зрозуміло, що ці патерни як власне наноінститути не могли не впливати на общинні протоінститути, перш за все культи і ритуали. Мабуть, через відсутність постійного надлишкового продукту ці перші "художники" і "скульптори" творили у вільний від полювання і збирання час. Це стосується і перших шаманів, які відправляли культи і ритуали тотемізму і анімізму, а також старійшин. Як бачимо, особистісне начало в первинній родовій общині не просто було присутнє, але прогресувало.

Відносно нетривалий мезоліт (10 – рубіж 7 і 6 тис. років тому) представлений значно меншою кількістю пам'яток матеріальної та нематеріальної культури. Загалом вони свідчать про спадкоємність суспільної та інституційної еволюції навіть в значно змінених природних умовах. Характерне для голоцену потепління, підвищення вологості, наступ змішаного лісу супроводжувалося значним зменшенням кількості стадних тварин (*История Европы ...*, 1988. С. 65–66). Навіть пов'язана з цим поява і вдосконалення патернів полювання на нестатних тварин і відповідний прогрес численних мікролітів не могли гарантувати достатній для виживання харчовий раціон. Звідси – вимушений акцент на рибальстві і збиранні, перші кроки в напрямі domestикації.

Судячи з археологічних матеріалів з печери Франхті, саме мезолітом датується початок мореплавства, інтенсивний розвиток рибного лову із застосуванням човнів. Стан землекопних мотикоподібних знарядь (*История Европы ...*, 1988. С. 65–66) свідчить про досить високий ступінь їх готовності забезпечувати не тільки вище збиральництво, а й примітивне землеробство, і збільшення передумов трансформації унобрів (3.1) в унобри (3.2) – ранніх землеробів і скотарів. Зрозуміло, підвищення значущості морського і річкового промислу каталізувало перехід до осілості, проте в мезоліті її час ще не настав. Мінімальні громади зберігають верхньопалеолітичну рухливість, а тривалість спільного проживання мінімальних общин у складі максимальної общини аж ніяк не збільшилася (*История Европы ...*, 1988. С. 66). Отже, інтенсивність примітивного обміну між мінімальними общинами результатами полювання і збирання не знизилася. Більш того, обмін продуктами доповнюється обміном жінками і / або чоловіками, бо виникла в мезоліті екзогамія не надавала інших можливостей для продовження роду. Ці та інші аспекти життєдіяльності громад свідчать про те, що необхідною умовою затвердження племінної організації унобрів є значна осілість общин, а остання навряд чи досяжна в привласнювальному господарстві (ПГ).

Неолітична революція і становлення відтворювального господарства (ВГ) стали результатом ендегенного, самостійного і незалежного розвитку всього лише кількох центрів Стародавнього Світу, в ряду яких історики *не* називають Стародавньої Греції. Передньоазійські і близькосхідні хвилі неолітизації досягли давньогрецьких островів до рубежу VII і VI тисячоліть до н.е. За деякими даними саме в цей період острів Крит був заселений землеробсько-скотарськими племенами *фінікійців* – вихідцями з Передньої Азії. До четвертої чверті VI тис. неолітизація охоплює весь Балканський півострів, а її основними агентами, носіями стали *середземноморці*, тоді як аборигени материкової Греції належали до *кроманьйонського* типу (*История Европы ...*, 1988. С. 70–72). Чи означає це, що неолітичною революцією Стародавня Греція "зобов'язана" винятково "варягам"?

В *материковій* Греції, *по-перше*, кількість середземноморців-переселенців була незначною, в усякому разі, в перші століття неолітизації. Вони не були професійними рибалками, мисливцями і скотарями (*История Европы ...*, 1988. С. 73), їх унобри належали до еволюційної лінії 3.2.2.3 – переважно спеціалізованого землеробства. Отже, вони були змушені співіснувати і взаємодіяти з "переважаючими силами" аборигенних унобрів (общин) 3.1. Такий багаторічний економічний симбіоз не міг не супроводжуватися не тільки перехресними шлюбами, а й неолітизацією унобрів 3.1, а також освоєнням скотарства унобрами 3.2.2.3, тобто еволюцією по лініях 3.2.2.2 – розвиненого землеробства і скотарства і 3.2.2.2.2 – неполивного землеробства і скотарства. *По-друге*, наявні дані про поселення середини VI тисячоліття до н.е. Неа Нікомедія (Північна Греція) (*История Европы ...*, 1988. С. 75–76) дозволяють припустити народження елементів первинного неоліту в аборигенних унобрах 3.1 в результаті їх переважно самостійної і незалежної еволюції при деякому каталізаторному впливові згаданих унобрів "прибульців".

Оскільки з переходом до неоліту багато вчених пов'язують виникнення племінного суспільства (*История Европы ...*, 1988. С. 71), чи означає вищевикладене, що в материковій Греції вже в VI–V тисячоліттях в основному завершився перехід від общинної до племінної організації унобрів? З *одного боку*, археологічно простежити плем'я в означений період не так просто. Мабуть, єдиною реальністю залишається община землеробів і скотарів, яку утворюють мешканці одного поселення. Принаймні в первинному неоліті общини переважно автономні і економічно, і політично (*История Европы ...*, 1988. С. 78–79), що не в останню чергу пояснюється складністю ландшафту як природної перешкоди для інтенсивної міжобщинної простої кооперації, обміну та інтеграції.

З *другого боку*, переважання лише одного адміністративного рівня поселень аж ніяк не означало відсутності зрушень в напрямі племінної організації. І справа не тільки в прогресуючій взаємодії мінімальних і максимальних общин. Загальновизнаним є той факт, що вожді деяких громад поширювали свій вплив і владу на сусідні общини, але

не могли передавати останню у спадок (*История Европы ...*, 1988. С. 78). Оскільки для артефактів розглянутого періоду характерна крайня нечисленність оборонних споруд і озброєнь, неважко припустити поступове піднесення материнської общини і її вождів над дочірніми і онучатими общинами. Це цілком відповідає логіці *першого етапу* становлення племінних уюбрів, хоча і зі згаданими відмінностями від схожих передньоазійських і близькосхідних процесів.

По-третє, суперечливі дані про матрилокальність і патрилокальність (*История Европы...*, 1988. С. 78) свідчать, принаймні, про їх співіснування і поступовий перехід до патріархату. Судячи з характеру поховань, вже на рубежі VI і V тисячоліть саме чоловіки в ролі старійшин, шаманів і вождів займають провідні позиції в общинах. Отже, саме вони стають домінуючими акторами своєння. Перш за все, йдеться про закріплення за ними важливих субелементів розпорядження, володіння і управління в колективно-індивідуумному, груповому, особистому і особисто-груповому екзосвоєнні опредмечених СЧС і ендосвоєнні олюднених СЧС, в тому числі протоінститутів і перших мезо власне інститутів. На жаль, дефіцит даних про соціальну, духовну, політичну та інституційну діяльність розглянутого періоду не дозволяє досить напевно судити про відповідні зрушення в зазначених формах своєння. Зрозумілим є одне – вони домінують як в пізньому ПГ, так і в ранньому ВГ. Цьому цілком відповідають пріоритети общинного рівня організації уюбрів і в пізньому ПГ, і в ранньому ВГ. Отже, своїм народженням і першими кроками "дитинства" неолітична революція зобов'язана саме родовій общині, а племінний рівень організації уюбрів і відповідний етап *централізації* в материковій Стародавній Греції виникає не в первинному неоліті, як у Стародавньому Єгипті і Стародавній Месопотамії, а дещо *пізніше*.

Неолітизація *острівної* частини Стародавньої Греції була переважно "переселенською", оскільки здійснювалася племенами колонізаторів в умовах їхніх активних контактів і з метрополією, і з аборигенами. З одного боку, колонізація каталізувала перехід до племінної організації аборигенних громад, з іншого – супроводжувалася модифікацією племінної організації колонізаторів. Вірогідно, до кінця IV тисячоліття критична маса уюбрів в основному завершила другий етап еволюції племені і почала перехід до третього етапу (Тарасевич, 2013. С. 191–192). Тому є досить переконливі свідчення.

По-перше, саме на островах випереджальний розвиток отримала *енеолітична* культура Сескло (*История Европы ...*, 1988. С. 80-81), а також тісно пов'язана з Близьким Сходом оригінальна місцева культура (Бартонек, 1991. С. 163). Отже, неолітична революція тривала тут трохи більше тисячоліття і завершилася "перемогою" *мідного* віку, який, як відомо, несумісний з домінуванням родової общини над народжуванним племенем. Зокрема, завдяки в тому числі і мідним знаряддям в *землеробстві* досягнуто велике видове різноманіття вирощуваних культур і просунутий рівень їхньої чистоти, освоєні нові видові групи культурних рослин (*История Европы ...*, 1988. С. 81). Укупі з відпо-

відним прогресом *скотарства* і морської справи це означає остаточне затвердження унобрів 3.2.2.2.2 – розвиненого неполивного землеробства і скотарства, а також 3.2.2.2.3 – неполивного землеробства, скотарства і морського промислу. Це не могло не вплинути на *ремісничу* діяльність. У IV тисячолітті такі домашні виробництва, як ткацтво, шкіряна справа, виготовлення кераміки, металургія і металообробка міді і золота, швидше за все, вже виділилися в *самостійні* ремесла (*История Европы ...*, 1988. С. 80). Очевидно, виробництво предметів розкоші, ритуалу і прикрас поступово концентрувалося не стільки в общинних, скільки в племінних центрах. Це стосується і суднобудування для морських промислів, особливу значущість яких для остров'ян і долі давньогрецької цивілізації ще належить осмислити.

По-друге, виділення племінних центрів зазначено в енеолітичних поселеннях, для яких характерна дворівнева ієрархічна будова: общинний і регіональний (племінний) рівні при домінуванні останнього. Племінний центр вже координує економічну, соціальну і релігійну діяльність, керує масштабними громадськими роботами, є тому числі з будівництва культових святилищ і храмів. Навколо цих центрів зводяться оборонні споруди, в них же концентруються озброєння, що свідчить про часті зіткнення і війни між колонізаторами і аборигенами.

По-третє, ієрархічність поселень і характер виявлених в них артефактів свідчить про початок соціальної та майнової диференціації, зосередження значних багатств, насамперед золота, в руках верхівки племені (*История Европы ...*, 1988. С. 73), яка внаслідок цього була основним суб'єктом обміну і народжуваної торгівлі. Водночас зберігається домінування традиційного племінного звичаєвого права.

По-четверте, наявність племінної організації унобрів підтверджують також численні пантеони землеробських божеств, а також писемності в різних формах: протописемність у вигляді мініатюрних глиняних зображень різних предметів, істот і символічних чисел; піктографічне письмо; знаки лінійного письма.

Як бачимо, енеолітичний розвиток племінної організації унобрів в острівній Стародавній Греції в основному *відповідає* раніше позначеним *універсальним тенденціям*. Це справедливо і щодо діяльнісних патернів, мезо-, макро-, прото- і власне інститутів владної групи (ВГр) племені, що формується, і її влади-власності. На жаль, за наявними артефактами IV тис. до н.е. важко досить точно судити як про досягнуті рубежі в затвердженні третього етапу еволюції племені⁴, так і про його (етапу) *специфіку* в порівнянні з таким самими в Стародавньому Єгипті і Стародавній Месопотамії.

Крито-Кікладський цивілізаційний авангард

У III тис. до н. е. виразно виявляється випереджаючий цивілізаційний розвиток давньогрецьких острівних і прибережних районів. Племінні унобри укрупнюються, їх організація значно ускладнюється

⁴ Зокрема, відкритим залишається питання про панівну формі влади-власності: чи є такий особисто-кланова або персонально-кланова.

і стає панівною над общинно-родовою. Провідні племінні центри трансформуються в протоміські поселення, налагоджуються міжплемінні зв'язки. Артефакти XIX–XVII століть свідчать про існування справжніх міст, розгалуженого палацового господарства, затвердження спадкової влади вождів племен, появі нестійких племінних союзів і перших ранніх держав (*История Европы ...*, 1988. С. 142–144).

Характер панування царів Кносса над усім Критом, Кікладами і деякими іншими островами в XVII – першій половині XV століття дозволяє припускати існування досить розвиненої Крито-Кікладської монархії (*История Европы ...*, 1988. С. 147–151), яка, однак, не витримала випробувань природними катастрофами і навалом ахейців. В середині XV століття критська монархічна династія припиняє існування, а нова ахейська царська влада виявляється менш могутньою – спочатку вона втрачає контроль над Кікладами, а в середині XII століття її скидають племена дорійців. Таким чином, очевидно, що укрупнення унобрів і цивілізаційна централізація в острівній Стародавньої Греції досягають апогею в XVII–XV століттях до н. е., а потім домінують децентралізація і розукрупнення.

З урахуванням східного походження критян, перманентного і активного давньоєгипетського і близькосхідного впливу, а також наявних незаперечних фактів (розвинуте палацове господарство, ієрархічна соціальна структура, підлегле становище громади, теократичний характер монархії, необмежена сакралізація царя та ін.) цілком логічним може здатися висновок істориків про суто східний тип еволюції Крито-Кікладського цивілізаційного ареалу в III–II тис. до н. е. з усіма наслідками⁵. Однак найближчий розгляд виявляє ряд важливих обставин, які дають підстави для деяких неортодоксальних припущень.

У III – початку II тис. до н.е. велике індоевропейське переселення народів практично не торкнулося Крито-Кікладського ареалу. Зрозуміло, збереження переважної етнічної однорідності місцевих племен, їх східне походження і активне староегипетський і близькосхідний вплив сприяли прискоренню в цьому ареалі цивілізаційних процесів взагалі і їх східної складової зокрема. Але простого повторення шляху, пройденого першими цивілізаціями, не відбулося. Визначене природою і наявним ландшафтом вельми відокремлене, часто анклавне розташування племен зумовило відносно⁶ слабкі міжплемінні зв'язки і високий рівень територіальної концентрації природної енергії і похідною від неї енергії громадської. Потенціал останньої виявився цілком достатнім і для забезпечення в рамках племені тих взаємопов'язаних цивілізаційних зрушень, які були характерні для староегипетських племінних союзів, і для подальшої експансії на материкові землі.

Перш за все привертає увагу територіально локалізоване прогресуюче діяльнісно-видове різноманіття в общині і племені, а не пле-

⁵ Зокрема, це означає, що еволюція форм владно-власницького овоєння СЛСопр і СЛСол в зазначеному ареалі якщо і не тотожна, то подібна до такої в Стародавньому Єгипті і Стародавній Месопотамії.

⁶ У порівнянні з першими цивілізаціями Сходу.

мінному союзі. Види і підвиди діяльності, що закономірно виділяються, у тому числі спеціалізовані ремесла, мінова торгівля, релігійний культ, співіснують і взаємодіють на відносно невеликих просторах. Спеціалізація окремих общин на тих чи інших видах (підвидах) діяльності не є абсолютною в тому сенсі, що поряд з основним видом (підвидом) діяльності (наприклад, вирощуванням оливок) в общині розвиваються і різні "непрофільні" заняття.

З укрупненням племінних унобрів спостерігається концентрація провідних ремесел і торгівлі в племінних центрах. Це типово і для перших цивілізацій, але, на відміну від них, острівне землеробство і скотарство менш значуще, а *ремесло і морська справа – більш значуще* не тільки в племінних центрах, а й у племінних унобрах загалом. В умовах обмеженості родючих земель демографічне розширення племені неминуче супроводжувалося розвитком різних ремесел, морського промислу і мінового обміну їх продукцією на необхідні ресурси (наприклад, мідь, обсидіан) та продукти. За відсутності об'єднуючої племена виробничої діяльності, наприклад, іригаційної, мінова торгівля виконує важливу функцію підтримання спілкування етнічно споріднених племен. Мабуть, у розглянутий період військові зіткнення були вельми нечисленими і спорадичними.

На тлі ускладнення племінних унобрів не дивує принципове діяльнісне зрушення: саме в *племінному* господарстві, а не в палацовому господарстві племінного союзу, починають виготовлятися численні *бронзові знаряддя*. Таким чином, створення рукотворних, штучних знарядь з природного, натурального матеріалу (камінь, мідь) доповнюється і починає поступово витіснятися виробництвом *штучних знарядь зі штучного матеріалу* (бронзи). Це означає, що діяльні патерни стають ще більш абстрактними і витонченими, а людина піднімається ще на один щабель вербально-теоретичної свідомості, якій відповідають і піктографія, ідеограми, і десятиричний рахунок, і майстерний вазопис стилю Камарес.

Територіальна локалізація різних видів (підвидів) діяльності передбачає досить складне переплетіння найпростішої, простої і ускладненої простої *кооперації*. У всякому разі, в зростаючих племінних центрах, в їх перетворенні в протоміста і в цих останніх важливу сполучну роль відіграє *безпосередня* ускладнена проста кооперація діяльності, а в міжплемінних контактах – опосередкована.

Цілком імовірно, в кінці III тис. до н.е. не тільки діяльнісна, а й *інституційна будова* Крито-Кікладських племен була трохи складніша, ніж така у староегипетських і близькосхідних племен аналогічного історичного періоду. Зокрема, йдеться, *по-перше*, про ієрархічно-синархічну взаємодію різних протоінститутів: загальноплемінних, общинних, виникаючих соціальних груп, сімей, окремих акторів; *по-друге* – про продукування відповідних різноманітних власне інститутів, покликаних упорядковувати розвиток і функціонування племінного унобру. Майно-

ва нерівність ще не отримала сталого інституційного закріплення⁷, але соціальна диференціація за родовими та професійними ознаками позначилася цілком виразно. Не буде перебільшенням припустити, що кланово-корпоративні групи критських ремісників (перш за все суднобудівників, ювелірів, вазописців, гончарів), мореплавців, торговців були більш впливові і незалежні проти староегипетських. Наприклад, їхніх голів нерідко запрошували на збори владної групи племені (ВГП) і вони, мабуть, володіли правом дорадчого голосу (*История Европы ...*, 1988. С. 144). Підвищення статусу професійних кланів-корпорацій і ВГП на третьому етапі еволюції племені, що завершився в другій половині III тис. до н.е., перехід до успадкованості посади вождя не супроводжувався відчутним наступом на традиційні права громад і вільних общинників, чиє становище як і раніше різко контрастувало зі становищем невольників, рабів та інших "чужих".

Оскільки економічні та соціальні актори, як правило, є і акторами *своєння*, а за рівнем складності соціальний склад і структура провідних крито-кікладських племінних уюбрів була порівнянна з соціальною "тканиною" племінних союзів Стародавнього Єгипту і Стародавньої Месопотамії, остільки цілком правомірно припущення про наявність тих чи інших елементів подібності в їхніх (племен і племінних союзів) системах *своєння*. Перш за все, йдеться про *корпоративну* складову останнього. Її елементи з'являються в переважно *колективно-клановому* *своєнні* професійних груп ремісників, мореплавців і за допомогою представництва цих груп у ВГП привносяться в домінуючу ПКл форму владно-власницького *своєння* ВГП.

Придивімося до цього пункту уважніше. Спочатку типова професійна група складається з кровних родичів і є актором *колективно-кланового* (ККл) ендоприсвоєння відповідних СЛСол – умінь, навичок, know-how і т.п., а також ККл екзоприсвоєння відповідних коштів і результатів опредмечування, які не були об'єктами владно власницького *своєння*. З укрупненням племені, розвитком торгівлі, зростанням числа військових зіткнень і захоплених чужинців, принаймні, деякі з останніх з урахуванням їхніх *особистих* професійних якостей могли включатися в згадані групи. Мабуть, "піонерами" такого способу поповнення виступили групи мореплавців, як найбільш динамічні, незалежні і відкриті до зовнішніх взаємодій. Найімовірніше, упродовж одного-двох поколінь "прибульці" навряд чи могли претендувати на рівність з членами клану у *своєнні* відповідних коштів і результатів морської справи. Але професійна група тим і відрізняється від рідної по крові, що рано чи пізно становище в ній того чи іншого члена починає визначатися не тільки його походженням, а й рівнем *особистого* професіоналізму. Мабуть, поступово утвердився колективно-кланово-корпоративно-особистий (ККлКрО) характер привласнення таких груп

⁷ Наприклад, в кікладських протомістах 2800–2200 років зустрічаються тільки однотипні житла без особливого виділення будинків вождя і родовладки, але в похованнях уже помітні майнові відмінності (*История Европы...*, 1988. С. 139).

в тривалому періоді був сприйнятий і іншими професійними кланами-корпораціями, і самої ВГП. У всякому разі, наявність в її складі неродовитих професіоналів – незаперечний історичний факт.

Отже, характерна для племен перших цивілізацій ПКл форма влади-власності в Крито-Кікладському ареалі кінця III – початку II тис. до н.е. доповнюється *корпоративною* складовою. Чи вичерпує ця специфічна ПКлКр форма владно-власницького присвоєння всі особливості останнього в зазначеному ареалі в зазначений період? Мабуть ні. Справді. Поглиблення майнової нерівності, поява індивідуальних будинків, в тому числі двоповерхових, значних накопичень предметів розкоші не тільки в пізніх протомістах, але і в общинних поселеннях, перш за все прибережних, свідчать про перші кроки *приватного* екзосвоєння і щодо відокремленого від своєння владно-власницького, і вплетеними в його "тканину". Про яке саме приватне екзосвоєння йдеться?

Раніше (Тарасевич, 2013. С. 202–203) вже акцентувались відмінності між приватним і особистим своєнням. Однак цього недостатньо для розуміння специфіки розглянутих реалій своєння. Надалі будемо мати на увазі таке. *По-перше*, не доцільно відмовлятися від прийнятого в фундаментальній економічній науці віднесення приватного своєння до переважно опредмеченого СЧС (СЧСопр). Іншими словами, *приватним* може бути екзо-, але не ендоприсвоєння. Навпаки, об'єктами *особистого* привласнення можуть виступати і СЧСопр, і СЧСоч, але тільки як результати індивідуальної діяльності актора – особистого власника. Отже, приватне привласнення не є експлуаторським.

По-друге, зазвичай в приватному екзоприсвоєнні виділяють трудовий і нетрудовий підвиди. Змістовно перший близький особистому екзосвоєнню, але відмінний від нього інституційною автономністю, автаркічністю щодо колективних мікро-, мезо- і макроінститутів. Приватне нетрудове екзоприсвоєння як експлуаторське екзоприсвоєння чужої діяльності понад обсяги власної, зазвичай ототожнюється з капіталістичним. Тим часом, останнє є лише одним із підвидів першого. Військова і морська справа давнини породжує нетрудове загарбницьке екзоприсвоєння, в тому числі – приватнозагарбницьке.

З урахуванням викладеного вище стає зрозумілим суть приватного екзосвоєння "удачливих" учасників військових дій і морського грабежу. Але, якщо в перших цивілізаціях воно спочатку жорстко контролювалося ВГр-ми і практично цілком залежало від панівної влади-власності, то в острівній Стародавній Греції розглянутого періоду воно було позиціоноване як відносно відокремлений елемент кожної з двох систем своєння – і (1) відповідної професійної групи, і (2) племені загалом. В (1) випадку йдеться про включення приватної складової в ККлКрО екзоприсвоєння, а у (2) – збереженні ряду об'єктів (будинків, предметів розкоші тощо) в приватному екзоприсвоєнні акторів, які вийшли зі складу професійної групи. Оскільки ж деякі приватні власники першої і другої "категорій" можуть поповнювати склад ВГП, остіль-

ки разом з ними в систему її екзоприсвоєння привноситься і приватний елемент. Більш того. У міру розвитку екзоприсвоєння ВГр-ою механізмів та інститутів редистрибуції і зростання обсягів надлишкового продукту, що надходять в її розпорядження, її персони неминуче екзоприсвоюють його частину, конвертуючи її в майно, що передається у спадок. Об'єктами подібного екзоприсвоєння можуть бути і тіньові доходи персон ВГП.

Отже, вже в пізньому племені до складу владно-власницького своєння включається не тільки корпоративна, але і приватна складова, а ПКл своєння ВГП трансформується в *персонально-кланово-корпоративно-особисто-приватне* (ПКлКрОП). На перших порах воно цілком мирно співіснує з іншими формами своєння відповідних об'єктів, характерними, зокрема, для традиційної громади (КІ, ОК, ПКлК) і професійних груп (ККлКрОП)⁸. Однак уже в ХІХ–ХVІІ століттях відбуваються знакові зміни, пов'язані зі становленням ранніх держав.

Як відомо, в Стародавньому Єгипті і Стародавній Месопотамії ранні держави виникали, як правило, в результаті тривалої природно-історичної еволюції переважно етнічно однорідних *племінних союзів*. Наявність таких важко заперечувати і в Крито-Кікладському цивілізаційному ареалі. Однак, *по-перше*, поки що відсутні переконливі дані про їх достатню стійкість і подібні давньосхідним етапи еволюції, що виражаються, зокрема, у відомих формах владно-власницького своєння⁹. Мабуть, взаємозв'язки племен, спорадичне об'єднання їхніх зусиль для здійснення актів зовнішньої експансії відігравали не провідну, а допоміжну роль у ранньому стейтогенезі. Наприклад, така експансія сприяла етнічній ідентифікації, підкреслюючи етнічну близькість племен, що об'єдналися, і етнічну однорідність кожного з них¹⁰.

По-друге, не тільки острівні протоміста, але й ранні міста ХІХ–ХVІІ століть явилися результатом еволюції племен, а не племінних союзів. Племінні центри трансформуються в палацові господарства, стають резиденціями царів (вождів – династів). *Палацові господарства* інкорпорує все більш складні види діяльності, в тому числі суднобудівної, фортифікаційної, зовнішньоторговельної¹¹, та таким чином стають центрами розгалуженого і прогресуючого *міського господарства*. *По-третє*, "по п'ятах" палацового і міського господарства йшли *общинні господарства*, в яких поряд з розвитком землеробства і скотарства активно освоюється переробка сировини, з'являються виноробні

⁸ Найбільш ймовірні для племінних унобрів варіанти розподілу об'єктів та елементів своєння між його акторами і формами розглянуті нами раніше (Тарасевич, 2013. С. 252–258). Наявні історичні дані не дозволяють досить репрезентативно відобразити специфіку такого розподілу в племенах Крито-Кікладського цивілізаційного ареалу рубежу ІІІ–ІІ тис. до н.е.

⁹ Йдеться про паралельно-послідовне існування ПОКлКл, ОПКлКл, ОПКлКр, ПОКлКр і ОПКрКл форм (Тарасевич, 2013. С. 260–269).

¹⁰ Захоплені в полон чужинці ставали рабами, чужими вважалися і ахейани і пеласги, що проникали з материка.

¹¹ Про будову і структуру палацових господарств Кносса і Пілоса (див. докладніше: Бартонек, 1991. С. 108–115).

і олійниці, а також *вельможні господарства*, що належать родовій аристократії і неродовитим багатіям. Цілком очевидно, що рівень розвитку перерахованих господарств і їх взаємозв'язків адекватний аж ніяк не традиційному племені, а що виросло з нього ранньому державному цивілізаційному універсумному утворенню (*держцунобру*), або, у звичайній термінології, *ранній державі* на чолі з владною державною групою (ВДГр) – результатом трансформації владної групи племені.

Таким чином, з урахуванням викладеного вище найбільш імовірним є домінування вже в XIX–XVII віках не племінних союзів, а взаємозв'язків (союзницьких, конкурентних, гетерофобічних і ін.) перших ранніх держав.

ВДГр-а не могла не відчувати східних впливів, а тому її будова і функції багато в чому відповідали східним "зразкам". Однак нас цікавить головним чином її *специфіка*, утворена поєднанням успадкованих від ВГП і знову набутих якостей. З *одного боку*, "острівна" ВДГр-а виглядає більш *теократичною*, ніж така ж у східному держцунообрі. Хоча клас жерців користується пошаною і авторитетом, жрецька "вертикаль" не простежується. За відсутності монументальних храмових споруд акрополі і святилища розташовуються в палацах і будинках (Сергеев, 1963. С. 97). Саме цар очолює багато загальнонародних сакральних церемоній (*История Европы ...*, 1988. С. 146), ухвалює основні релігійні рішення, а його адміністрація жорстко контролює порядок релігійного життя і продукує відповідні власне інститути. Отже, в руках царя зосереджена значна не тільки економічна і політична, а й релігійна влада.

З *другого боку*, цар не оголошується богом або сином бога, в образотворчому мистецтві він не виступає на першому плані, а зображення божеств не є засобом передачі релігійних почуттів (Бартошек, 1991. С. 173). Крім того, на Криті панує культ жіночого верховного божества, яке приймає різні обличчя і домінує над чоловічим божеством, що втілює сили природи (Сергеев, 1963. С. 97). У численних печерах обладнуються приховані від царського контролю святилища для відправлення культів, альтернативних офіційним (*История Европы ...*, 1988. С. 146). Своїм виглядом і вимогами до віруючих боги не пригнічують і не принижують їх, не вселяють прижиттєвий страх і посмертний спочинок. Все це свідчить про відносну недеспотичність теократії.

З урахуванням розвитку раніше позначених процесів в опрідметчуванні і олюдненні, ускладненні міського господарства, посиленні корпоратизації професійних груп, а також царської адміністрації, корпоративна складова ВДГр-и по ряду пунктів¹² стала домінувати над клановою. У зв'язці "корпоративні інститути – кланові інститути" значно посилюється вплив перших. Це свідчить про трансформацію ПКлКрОП

¹² Наприклад, облік і контроль, рахункова справа, оперативне управління палацовим господарством та ін.

своєння ВГ-ою племені відповідних об'єктів у ПКрКлОП своєння таких і ряду нових об'єктів¹³ ВДГр-ою. Отже, в Крито-Кікладському цивілізаційному ареалі державна власність виникає як ПКрКлОП вид владно-власницького своєння на відміну від ПОКрКл виду в ранніх східних державах.

Мабуть, спочатку перший вид менш деспотичний у порівнянні з останнім. *По-перше*, немає переконливих свідчень повної верховної власності царя на всі землі (в тому числі, морські простори) царства. Відомі факти реєстрації земельних володінь (*Бартонек*, 1991. С. 105) у фіскальних цілях, стягування ренти-податку, оперативного управління деякими господарськими процесами (наприклад, будівництво фортифікаційних споруд), встановлення монополії на зовнішню торгівлю переконують лише в її (верховної власності) обмеженому характері, невинятковості закріплення за царем ПКрКлОП розпорядження зазначеними об'єктами.

По-друге, ПКрКлОП вид своєння надавав відносно більш сприятливій можливості для приватного збагачення. Широке розповсюдження індивідуальних печаток (*История Европы...*, 1988. С. 142) свідчило не тільки про особливий статус персон ВДГр-и, а й появу значної кількості заможних пересічних громадян, збагачення сільської общинної знаті (*История Европы ...*, 1988. С. 146, 148). Мабуть, досить широкого розповсюдження набуло використання персонального положення у ВДГр-і для приватного збагачення, а приватних накопичень – для проникнення у ВДГр-у. Не виключено зрощування персон ВДГр-и та відносно вільних приватних власників, наприклад, на основі родинних зв'язків або особистої унії. *По-третє*, сам цар і члени його родового клану були фактичними приватними власниками значних земельних масивів. Отримували ними прибутки, в тому числі орендна плата за землю, використовувалися ними не тільки для "статусного", а й для приватного збагачення.

Зрозуміло, що ранні держави, які вирости на племінному субстраті, були в багатьох відношеннях нерозвиненими. Чисельність населення і займана територія не йшли ні в яке порівняння з такими ж у перших східних державах, були відсутні адміністративно-територіальний поділ і професійна армія, сили правопорядку і т.п. Незважаючи на це, а також на недеспотичний характер ПКрКлОП своєння, царям вдавалося зосередити у своїх руках значні ресурси, які використовувалися для зовнішньої експансії і підкорення інших держав і племен. Звичайно, новий етап централізації XVII – першої половини XV століть став можливим не тільки завдяки концентрації ресурсів. Мінойській династії Кносса вдалося об'єднати під своїм началом острівні царства і племена завдяки вмілому використанню їхньої етнічної одно-

¹³ Наприклад, земель підкорених племен, надлишкового продукту з них (земель), лівової частки доходів від морського промислу і торгівлі – на правах розпорядника судами і засобами повідомлення та ін.

рідності, релігійно-духовної близькості, а також економічної могутності Кносса та інституційного лідерства.

Судячи з міфів і легенд (Сергеев, 1963. С. 77–78), важливу роль в інтенсифікації об'єднавчих процесів зіграли особисті якості родоначальника Крито-Кікладської монархії – кносського царя Міноса. Саме завдяки цим особливим якостям цілком відповідно до протоінститутів меритократії спочатку він зайняв провідні позиції в союзі критських царств, потім очолив спільні походи і успішне підпорядкування Кіклад і, нарешті, зумів використати результати перемог для трансформації зазначеного союзу в *новий держцунобр – монархію*. Ймовірно, її *ядро* з центром у Кноссі становили три-чотири етнічно близькі царства, взаємозв'язки яких поступово еволюціонували від гетерархічних (конфедеративних) до синархічних (федеративних). *Напівпериферія* монархії складалася з колоній, в тому числі на материку, і етнічно близьких царств і племен Кіклад. На *периферії* розташовувалися різного ступеня залежності "чужі" царства і племена – і материкові, і острівні. Мабуть, між ядром і напівпериферією переважали гетерархічні зв'язки, а між ядром і периферією – поєднання гетерархічних і анархічних.

Зрозуміло, зусилля Міноса і його нащадків були спрямовані на інтенсифікацію доцентрових процесів, особисто-кланового і деспотичного атрибутів влади. Перш за все, йдеться про встановлення монополії на інституційну діяльність, продукування відповідних власне інститутів і коригування існуючих протоінститутів, які активно використовувалися для уніфікації релігійних культів і уявлень (*История Европы ...*, 1988. С. 152), політико-правових норм, посилення сакралізації монарха і його клану, поширення складового письма А (*История Европы ...*, 1988. С. 150) з метою утворення єдиного культурного та інституційного простору, забезпечення легітимності змін у системі овоєння, влади-власності, які б відповідали інтересам монархічної верхівки, тобто керівництва *владної монархічної державної групи* (ВМДГр).

Мова йде не просто про ВДГр-у Кносського царства, яка поширила свій вплив на ядро, напівпериферію і периферію монархії, а про ВМДГр-у, що включає представників їхніх правлячих верхів. Таким чином, в її склад могли входити: 1) члени родового клану монарха, наприклад, сини Міноса, яких він "поставив керувати" окремими царствами Кіклад (*История Европы ...*, 1988. С. 149); 2) царі і вожді підкорених царств і племен; 3) неродовиті намісники монарха; 4) вищі чиновники і воєначальники; 5) глави провідних професійних груп. Перші й другі могли затверджуватися монархом, треті, четверті і п'яті – призначатися, і як особи ВМДГр-и наділялися відповідними повноваженнями.

Будова ВМДГр-и і повноваження її персон в основному відповідали будові монархії і значущості її складових частин. Очевидно, що її персонами могли стати представники верхів тільки *центрального* і *регіонального* рівня. Представники *місцевого* рівня – місцева знать, жерці, вільні громадяни, ремісники і торговці, божі слуги, залежні і

раби – задовольнялися лише тим або іншим ступенем залежності від групи, не маючи перспектив входження до її складу.

Важко сумніватися в тому, що будова монархії і її владної держ-групи була запозичена у східних держав набагато більш "поважного віку". Імпортувалися і стандарти влади-власності. Але, будучи перенесеними на місцевий ґрунт, вони піддавалися неминучим модифікаціям. Розглянемо цей пункт уважніше.

Сформоване в домонархічний період в острівних царствах ПКрК-лОП своєння ВДГр-ою відповідних об'єктів продовжувало існувати і в умовах монархії, але не могло залишатися незмінним, оскільки зазнавало активного впливу *нового* виду влади-власності. Мається на увазі ОКлПКрП своєння ВМДГр-ою, перш за все її клановим ядром, принаймні таких об'єктів: 1) морських торговельних шляхів і відповідних ділянок моря¹⁴; 2) значних ділянок землі захоплених "чужих" царств і племен; 3) лівової частки надлишкового продукту з периферійних районів і значної частини – з напівпериферійних; 4) найбільш потужних бойових і торгових судів і озброєнь; 5) відповідних власне інститутів: а) своєння, б) насильства, в) редистрибуції, г) релігії, д) моралі. Провідна роль особистого і кланового атрибутів владно-власницького своєння на початковому етапі еволюції монархії пояснюється особливими СЧСоч, особистими якостями Міноса, приватне ендосвоєння яких він зумів конвертувати в переважно особисто-кланове своєння зазначених об'єктів. Зрозуміло, при цьому він спирався на традиційне для ВДГр союзних царств ПКрКлОП своєння, знання особливостей "племінного" ПКлКрОП своєння і робив більш-менш успішні дії з переведення об'єктів та елементів цих видів владно-власницького своєння в ОКлПКрП своєння¹⁵, а також підпорядкування їх акторів акторам останнього.

З плином часу, вже через два-три покоління, інкорпоровані в ОКлПКрП своєння актори і об'єкти сприяли його трансформації в інший вид. *По-перше*, не секрет, що специфіка об'єктів своєння впливає на його характер. Якщо у своєнні згаданих об'єктів в домонархічний період переважали персональний і корпоративний атрибути, то і в умовах ОКлПКрП своєння ці об'єкти будуть "підштовхувати" особистий і клановий атрибути в напрямі персоналізації і корпоратизації. *По-друге*, особистий і клановий атрибути своєння дуже віддалених від центру об'єктів не можуть бути реалізовані безпосередньо, у тому числі через "дефіцит" близьких родичів, тим більше, професійно підготовлених. Тому неминуче включення в "ланцюжок" своєння не родичів і неродовитих призначенців. *По-третє*, перехід до спадкування монархічного престолу означає зміну пріоритетів: на вищому рівні владної ієрархії персональний атрибут починає домінувати над особистим. *Нарешті*, характерні для "домонархічного" ПКрКлОП своєння тенденції

¹⁴ Аж ніяк не випадково в міфічній традиції Мінос постає "таласократом" – володарем моря (Сергеев, 1963. С. 77).

¹⁵ Наявні історичні дані не дозволяють досить виразно судити про трансформацію ПКрКлО і ПКлКрОП видів влади-власності в інші види.

персоналізації і корпоратизації стимулюють такі і в "монархічному" ОКлПКрЧ своєнні. З урахуванням викладеного вище перетворення останнього в ПКрОКлП своєння ВМДГр-ою відповідних об'єктів стає справою часу.

З одного боку, цей вид своєння був адекватний масштабам і внутрішній будові Крито-Кікладської монархії XVI–XV століть, оскільки забезпечував достатнє представництво і стійкість ВМДГр. З другого боку, він не запобіг новій для монархії суперечності, не забезпечивши адекватні форми, механізми їх вирішення та руху. Йдеться не тільки про описані раніше суперечності між: 1) верхами і низами з приводу екзосвоєного верхами надлишкового продукту і частини необхідного продукту; 2) різними групами верхів (верхи центрального, регіонального та місцевого рівнів; центру, напівпериферії і периферії монархії; персони і їх підгрупи в рамках ВМДГр) з приводу своєння землі, моря, надлишкового, необхідного продукту та інших об'єктів; 3) інститутами права, інститутами морально-етичності верхів, з одного боку, й інститутами морально-етичності низів – з іншого; 4) інститутами права, інститутами морально-етичності монарха і його родового клану, з одного боку, і такими ж підкорених аристократичних родових кланів – з другого; 5) інститутами кланів і інститутами корпорацій тощо.

Не менш значущими для долі монархії стали суперечності між імпортованими та базисними інститутами. З одного боку, таке запозичення було цілком природним і неминучим з урахуванням східного походження населення островів Стародавньої Греції та демонстраційного ефекту більш розвинених держав Сходу, але з другого – в цьому разі перешкоджало природній еволюції, що диктується природними стандартами і універсумними особливостями базисних інститутів. Зіткнення імпортованих і базисних інститутів породжувало інституційні мутації, які в кінцевому підсумку не могли влаштувати ні верхи, ні низи. Оскільки ж головними реципієнтами і носіями імпортованих інститутів були верхи, а базисних інститутів – низи, остільки масштаби розриву між верхами і низами визначалися і масштабами розриву між зазначеними інститутами, і ступенем їхньої мутатизації.

Крайньому загостренню зазначених вище суперечностей сприяли природні катастрофи XVI–XV століть¹⁶. Ймовірно, вони були сприйняті низами як кара богів за відступництво верхів від їхньої волі, що призвело до втрати *міноської* династією етеокритян сакральної легітимності і її заміні після катастрофи 1450 року до н.е. *ахейською* династією. Крито-Кікладський авангард передає цивілізаційну естафету домінування мікенській Греції.

¹⁶ Близько 1600 1500 і 1450 років Крит зазнав тяжких землетрусів. При кожному землетрусі гинуло чимало людей, і відновлення полів, садів, стад, знарядь праці і робочих місць коштувало величезних зусиль. Після виверження вулкана на острові Фера близько 1450 року і величезних руйнувань великі адміністративні центри Фест, Маллія і Закро не були поновлені. Ослаблений Кнос не зміг зберегти свою владу над населенням Кікладських островів (*История Европы...*, 1988. С. 152–153).

Таким чином, для Крито-Кікладського цивілізаційного авангарду характерні серединно-західно-східні природні стандарти і технологічні патерни; серединно-східно-західні форми своєння і співвідношення субформи влади-власності; східно-серединно-західні державна організація, редистрибуція і торгівля, соціальна та інституційна структура та мобільність; духовність, релігія й ідеологія. Отже, цілком допустимо *припущення* про приналежність Крито-Кікладського цивілізаційного ареалу до серединному субтипу Східного типу суспільної еволюції.

Література

1. Бартонек А. (1991). Златообильные Микены. Москва: Наука. 352 с.
2. История Европы (1988). Т.1. Древняя Европа. Москва: Наука. 704 с.
3. Сергеев В.С. (1963). История Древней Греции. Москва: Изд-во восточной литературы. 531 с.
4. Тарасевич В.Н. (2017). Фундаментальная экономическая наука: универсумность содержания и развития: монография. Днепр: ЧМП "Экономика". 1022 с.
5. Тарасевич В.Н. (2013). Экономико-теоретическое знание: универсумные императивы, гипотезы, опыты: монография. Москва: ТЕИС. 600 с.

Надходження до редакції 15.10.2019 р.

References

1. Bartonek, A. (1991). Gold rich Mycenae. Moscow: Science [in Russian].
2. Ancient Europe (1988). In *History of Europe*, vol. 1. Moscow: Science [in Russian].
3. Sergeev, V.S. (1963). History of ancient Greece. Moscow: Publishing House of Oriental Literature [in Russian].
4. Tarasevich, V.N. (2017). Fundamental economic science: the universum of content and development. Dnipro: PME Economics [in Russian].
5. Tarasevich, V.N. (2013). Economic theoretical knowledge: universumic imperatives, hypotheses, experiments. Moscow: TEIS [in Russian].